

Geluid waar spraak uit ontstond
Kru(i/ij)sen door de dialecten

Vriendenboek voor Joep Kruijzen
ter gelegenheid van zijn afscheid van de
Radboud Universiteit Nijmegen
en het Meertens Instituut op 1 april 2005

redactie
Roeland van Hout en Jos Swanenberg

Roeland van Hout en Jos Swanenberg
Afdeling Taalwetenschap
Radboud Universiteit Nijmegen
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen

ISBN 90-9019231-X

© RU Nijmegen, Nijmegen, 2005

Illustratie omslag: Nelleke de Laat.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van auteurs of uitgever.

Gedrukt door Quickprint, Nijmegen

2008.51.1571

Inhoudsopgave

Roeland van Hout en Jos Swanenberg Kru(i/ij)sen door de dialecten	9
M.Celeste Augusto De Peul en de Prullenbak	13
Rob Belemans De Zicher connectie	15
Hans Bennis Standaardtaal als mensenwerk	19
Jan Berns De Koster luidt voor de kruisen	23
Renée van Bezooijen De Gooise erj. Is ie al in Limburjg?	25
Har Brok Achter de geraniums	29
Georg Cornelissen Joep en Joepie in het Rijnland(s)	31
Leonie Cornips Van verzorgd uiterlijk en verzorgd taalgebruik tot hardhandige types en duistere woorden. Over stereotype beelden van sprekers en hun taalgebruik	33
Griet Coupé Kruisen in Brabant	37
Onno Crasborn Gelukkig hebben wij geen dialecten!	39
Herman Crompvoets Klein poerisje poetertje poet. Strakke structuur in poëzie gevat	41
Magda Devos Joep is geen tjeef	43
Luk Draye Haiku voor Joep Kruijsen	47
Jaap Engelsman Bartje en de bruine bonen: de 'verdrentsing' van een Drents citaat	49
Ad Foolen Joep, ge zalt toch evvel nog nie weggoan?	51
Marinel Gerritsen De status van het Engels in Nederland en Vlaanderen	53
Charlotte Giesbers Taalgrens wordt staatsgrens, staatsgrens wordt taalgrens. Contact op de grens van twee talen	57
Ton Goeman Het Goeman-Taeldeman Project en de ALE: hoe lang?	61

Standaardtaal als mensenwerk

In zijn terecht lovende bespreking van het boek *Taal als mensenwerk; het ontstaan van het ABN* van Nicoline van der Sijs (2004) constateert Hugo Brandt Corstius:

“In het laatste hoofdstuk komt een aap uit de mouw. Van der Sijs keert zich daar tegen de mening van onder anderen Hans Bennis [...], die zei: ‘Wie de loop van de geschiedenis bestudeert, komt al snel tot de conclusie dat bewust ingrijpen in taal niet lukt’. Van der Sijs: ‘Dat is apert onjuist: de spraak kunstenaars hebben gezorgd voor een duidelijke breuk met het verleden, er is vaak geen sprake van “natuurlijke” lineaire taalontwikkeling van de Middeleeuwen tot heden’. Ik denk dat zij aangaande spelling en grammatica gelijk heeft, ...” [H. Brandt Corstius, NRC Handelsblad, 22 oktober 2004, p.24]

Hoewel ik het mij niet bewust was, bestaat er een “ruzie tussen Bennis en Van der Sijs”. De essentie van het verschil in opvatting lijkt mij na bestudering van het fraaie boek van Van der Sijs vooral te liggen in de begrippen ‘taal’ en ‘grammatica’. Dat spelling bijvoorbeeld bewust ingrijpen door de mens veronderstelt, is volstrekt duidelijk. We hoeven alleen maar te kijken naar de onlogische laatste spellingsverandering om te zien dat dit uitsluitend bedacht kan zijn door een zichzelf te serieus nemende spellingscommissie. De natuurlijke ontwikkeling in de spreektaal is om te zeggen [bessesap], [hondehok], [eende-ei] etc. De tussen-*n* in de geschreven taal is het product van schoolmeesters, betweters en spellingscommissies. Dat een commissie dan aan het eind van de twintigste eeuw voorstelt om de voorkeur te geven aan de door vrijwel niemand uitgesproken tussen-*n*, is natuurlijk een typisch voorbeeld van bewust ingrijpen. Het hoofdprincipe van de Nederlandse spelling is de regel der beschaafde uitspraak: “Stel in uw schrift de beschaafde uitspraak voor; d.i. geef door letterteekens al de bestanddeelen op, die in een woord gehoord worden, wanneer het door beschaafde lieden zuiver uitgesproken wordt; ...” (De Vries en Te Winkel 1863; deze regel werd eerder ook geformuleerd door Siegenbeek in 1804 en Ten Kate in 1723). Als ook de koningin, de nieuwslezer van het NOS-journaal, Philip Freriks, bij het voorlezen van het Nationaal Dictée en de leden van de spellingscommissie [bessesap] zeggen en geen [bessensap], dan druist het schrijven van die tussen-*n* in tegen de wens om de bedachte schrijftaal te laten aansluiten bij de natuurlijke spreektaal. Het zal daarom door niemand worden ontkend dat spelling een bedacht systeem is. Daar zijn Van der Sijs, Brandt Corstius en Bennis het gauw over eens. Geen ruzie over de spelling dus. Maar spelling is dan ook geen taal.

Interessanter is de kwestie als het gaat over grammatica. Van der Sijs en Brandt Corstius menen dat ook voor de grammatica geldt dat bewust ingrijpen een duidelijke invloed heeft gehad op de taal. De vraag is of dat wel klopt. Zeker,

het verschil tussen *hun* en *hen* is een bedacht verschil dat nog steeds een leven leidt in de grammatica. Maar meer dan een vrij marginaal bestaan is het niet. Zo stelt de belangrijkste hedendaagse grammatica van het Nederlandse taalgebied, de ANS: "Bij *hen* en *hun* wordt in de geschreven taal *soms* een syntactisch onderscheid gemaakt, *dat overigens in de praktijk zelden consequent wordt toegepast ...*" (ANS, 1997, 2e druk, 247) [curs. HB]. We kunnen dus vaststellen dat een bewust ingrijpen door taalkunstenaars, zelfs na vierhonderd jaar onderwijs met rode potloden niet heeft geleid tot een algemeen geaccepteerde taalverandering.

Hetzelfde geldt voor andere voorgestelde wijzigingen die ingaan tegen het natuurlijke taalsysteem. Een bekend en door Van der Sijs besproken voorbeeld betreft de wens om R-woorden uitsluitend te laten verwijzen naar niet-menselijke objecten. Dit leidt tot een verschil tussen *waarmee* en *met wie*. Schoolmeesters keuren de zin "... de jongen waar ik mee naar de film ga ..." af vanwege het feit dat *waar* niet mag verwijzen naar een menselijk antecedent. Heeft dit bedachte onderscheid wel een duidelijk effect gehad op het Nederlands? Als we nogmaals in de ANS kijken, lijkt dit gebod iets sterker te staan dan het artificiële *hen-hun* onderscheid. Zo stelt de ANS: "Vooral in gesproken taal [curs.H.B.] kan een voornaamwoordelijk bijwoord bovendien worden gebruikt om naar personen te verwijzen." (ANS: 496). Het is echter aantoonbaar dat in onze mentale grammatica, waar de ANS slechts een beperkte en onvolledige afspiegeling van is, het gemaakte onderscheid geen rol speelt. We kunnen dit zien aan een zin als *Dit is een jongen om mee uit te gaan*. Dit is een infinitivale relatiefzin. Deze zin kan uitsluitend geanalyseerd worden alsof het betrekkelijk voornaamwoord *waar* is weggelaten. Dat valt op te maken uit twee verschijnselen: de vorm van het 'voorzetsel' *mee* en de positie van *mee*. Het is *de jongen MET wie hij uitgaat* en niet **de jongen MEE wie / wie MEE hij uitgaat* of **de jongen wie hij MET uitgaat*, terwijl de vorm *mee* wel optreedt bij het voornaamwoordelijk bijwoord: *waarmee* (**met waar* of **waarmet*). De vorm *mee* wijst dus op een constructie met een weggelaten voornaamwoordelijk bijwoord, en dat zou een schending zijn van de bedachte regel dat voornaamwoordelijke bijwoorden niet voorkomen bij menselijke antecedenten. De positie van *mee* in de woordgroep *een jongen om mee uit te gaan* wijst op hetzelfde. Er is hier sprake van een zg. gestrand voorzetsel (vgl. Van Riemsdijk 1978). In het Nederlands komt voorzetselstranding alleen voor bij R-pronomen en dus moeten we aannemen dat deze zin een onhoorbaar voornaamwoordelijk bijwoord bevat in de functie van betrekkelijk voornaamwoord. Er is echter geen enkele aanwijzing dat woordgroepen als *een jongen om mee uit te gaan* of *een man om op te bouwen* in het geschreven Nederlands onwelgevoerd zijn. Zo geeft de ANS zonder voorbehoud de zin *Iemand om van te houden* als grammaticaal (ANS: 856). Dat het weggelaten betrekkelijk voornaamwoord zich aan het rode potlood heeft weten te onttrekken, zegt voornamelijk iets over het ontbreken van diepgang in de analyse van de normatieve taalknutselaars. De

conclusie is dat de mensen (spreektaal) en hun grammatica (mentaal systeem) zich niets aantrekken van het gefröbel van geleerden. Bennis is het in dit opzicht dus niet eens met Van der Sijs en Brandt Corstius.

Toch lijkt het niet altijd zo te zijn dat de grammatica van de standaardtaal zich heeft weten te onttrekken aan bewust ingrijpen (zie ook Bennis 2005). Als we kijken naar reflexieve pronomina in de Nederlandse dialecten in de Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND deel I, 2005, kaart 69b), dan zien we, sterk versimpeld, dat de vorm *zichzelf* vooral voorkomt aan de oostgrens van het taalgebied, *hemzelf* in Friesland en omstreken, *zijn zelve* in West-Vlaanderen, terwijl de rest van het taalgebied - meer dan de helft van de 267 locaties - kiest voor *zijn eigen*. Hoe kan het dat de standaardtaal rond 1600 de keuze heeft gemaakt voor de oostelijke, aantoonbaar aan het Hoogduits ontleende vorm *zich*? (zie ook Postma 2004, Van der Sijs 2004: 481 ev). Dat het dominante Hollands sterk onder invloed stond van immigratie uit het oosten valt zeer te betwijfelen. In deze tijd zien we eerder dat het Hollands onder invloed staat van het zuidelijke Nederlands vanwege de immigratie van de culturele elite uit de zuidelijke gewesten (zie Kloeke 1927). Hoewel gedetailleerd onderzoek naar de opkomst van *zich* in de geschiedenis van het Nederlands en de Nederlandse dialecten nodig is, zouden we de volgende hypothese kunnen formuleren. In de Nederlandse variëteiten van rond 1600 ontstond de behoefte aan een reflexief pronomen voor de derde persoon (bij 1e en 2e persoon ontstaat geen ambiguïteit tussen verwijzing binnen de zin en verwijzing buiten de zin). Tot dat moment kende het westelijke Nederlands geen afzonderlijke vorm voor verwijzing binnen de zin en werd het persoonlijk voornaamwoord ook als reflexief gebruikt. In deze periode onstonden de verschillende varianten: het aan het Duits ontleende *zichzelf*, het met het Engels verwante *hemzelf* en de Nederlandse varianten *zijnzelf* of *zijn eigen*. Al deze vormen voldoen aan de eis dat ze zich manifesteren als specifiek reflexieve pronomina. In dezelfde periode werd ook het Nederlands gestandaardiseerd. Het lijkt er op dat de bij de standaardisering betrokken taalkunstenaars hun keus hebben laten vallen op de *zich*-vorm (zie Van der Sijs). Waarom is mij niet duidelijk. Maar reeds in de vroege 17de eeuw veranderen Amsterdamse schrijvers uit de culturele elite als Hooft en Vondel de reflexief gebruikte persoonlijke voornaamwoorden in reflexieve voornaamwoorden en kiezen voor *zich(zelf)*. Het lijkt er dus op dat bij gelijke geschiktheid van verschillende vormen, de invloed van een bewuste keuze wel degelijk een bepalende rol kan hebben. Dat dit een niet-natuurlijke taalontwikkeling in de standaardtaal was, wordt bewezen door het feit dat ook vierhonderd jaar later de dialecten in grote meerderheid blijven kiezen voor *zijn eigen*. Dit punt lijkt te demonstreren dat taalkunstenaars wel degelijk invloed hebben gehad op de taal, niet zo zeer door iets te ontwerpen, maar door in een keuzesituatie aan een van de opties de voorkeur te geven in de standaardtaal. Dit is wel degelijk mensenwerk, maar veel meer dan een detail in de ontwikkeling van het Nederlands kan dat toch niet worden genoemd.

Dat er enige ruimte voor bewust ingrijpen bestaat in situaties waarin de mentale grammatica meerdere mogelijkheden biedt, lijkt de visie dat bewust ingrijpen in de taal niet lukt eerder te ondersteunen dan te ontcrachten. Nog steeds zien we dat schoolmeesters en taalbeheersers zich vooral richten op die situaties waarin de grammatica meerdere mogelijkheden openlaat, zoals *een aantal mensen loopt/lopen, een boek wat/dat ..., gekocht heeft / heeft gekocht* etc. Net als bij de spelling houden normliefhebbers niet van meerdere mogelijkheden. Zij worden gedreven door de tweedeling goed of fout, en o wee, als de grammatica geen keuze maakt! Laten zij zich dan maar bezig houden met de vraag welk van de volgende zinnen correct Nederlands is: *U hebt U vergist, U hebt zich vergist, U heeft U vergist* of *U heeft zich vergist*. Bennis blijft voorlopig bij zijn mening dat de grammatica zich weinig of niets aantrekt van taalkonstige vooroordelen.

Referenties

- ANS (*Algemene Nederlandse Spraakkunst*). W. Haeseryn e.a. (1997), 2e druk. Groningen.
- Bennis, H. (2005) 'Een Hoogduitse expansie'. Te verschijnen in TNTL: Kloeke-nummer.
- Brandt Corstius, H. (2004) 'Het leeft, leefd, leevd of leeft; Hoe de Nederlanders met het Algemeen Beschaafd Nederlands hun eigen ziel maakten'. NRC Handelsblad, 22 oktober 2004. 25.
- Kloeke, (1927) *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*. Den Haag.
- Postma, G. (2004) 'Structurele tendensen in de opkomst van het reflexief pronomen 'zich' in het 15de-eeuwse Drenthe en de Theorie van Reflexiviteit'. *Nederlandse Taalkunde* 9:2. 144-168.
- Riemsdijk, H. van (1978) *A case study in syntactic markedness*. Dordrecht.
- SAND (*Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*.) Deel 1: Barbiers, S., H. Bennis, M. Devos, M. van der Ham & G. de Vogelaer (2005) Amsterdam.
- Sijs, N. van der (2004) *Taal als mensenwerk; Het ontstaan van het ABN*. Den Haag.
- Vries, M. de & L.A. te Winkel (1866) *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandsche Taal*. Den Haag/Leiden/Arnhem.